

Filološki fakultet
Univerziteta u Beogradu

**KRATAK PREGLED ISTORIJE I KULTURE
BEOGRADSKIH JEVREJA
do 1888. godine**

SEMINARSKI RAD

Vladimir Živanović
doktorand

Beograd, juli 2011. godine

UVOD

Jevreji u Beogradu već dosta vekova dele sudbinu sa Srbima. Tokom burne istorije putevi su im se često ukrštali ali i razilazili. Na Balkanu, kao podanici Turske carevine, Jevreji su dug period vremena bili u naizgled povlašćenom položaju u odnosu na Srbe, dok su pod austrijskom vlašću zajedno s njima podnosili posledice teškog tretmana, nametanog od strane katoličkog klera.

Većina Jevreja iz Beograda potomci su Sefarda, tj. španskih Jevreja. Njihovo gorko iskustvo prisilnih pokrštavanja, inkvizicije i konačno, proterivanja s Pirinejskog poluostrva, učinilo ih je veoma obazrivim u traženju novih zemalja, gde će moći neometano da žive i rade. Jedna od takvih zemalja je bila i Turska imperija, koja im je, zbog njihovog umeća vođenja trgovine širom otvorila vrata. Tako je naseljavanje Jevreja na Balkan otpočelo u većem broju.

Tokom srpskih ustanaka, oni su veoma bliski sa svojim sugrađanima Srbima i pružaju im pomoć u snabdevanju, posebno iz Zemuna, gde je jevrejska zajednica veoma razvijena. Nakon izvojevane nezavisnosti, Jevreji se u Beogradu razvijaju uporedo se boreći za svoja prava. Njihovo gorko istorijsko iskustvo naučilo ih je da povremeno moraju, u gotovo svakoj sredini, da doživljavaju razne netrpeljivosti, pa čak i nasilje. Zato je njihova beogradska istorija protkana istovremenom ljubavlju prema otadžbini i borbom za, često, osnovna ljudska prava da slobodno žive i neometano rade.

U ovom radu ćemo prikazati kratak pregled istorije i kulture beogradskih Jevreja do Ustava iz 1888. po kome Jevreji i zakonski postaju jednaki sa ostalim građanima. To pitanje je bilo više formalnost zato što oni tada već uživaju sva građanska i politička prava. Ipak, formalnim zakonom ovako bitni problemi utemeljuju prava jedne male zajednice i daju joj mogućnost da se, bez bojazni, dalje razvija.

SEFARDSKI KORENI

Na tlu današnje Španije Jevreji su živeli još od vremena poznog Rimskog carstva. Nakon dolaska Arapa, njihov život na tlu Iberijskog poluostrva je postao stabilniji jer su pre toga trpeli naročita ugnjetavanja od strane vizigotskih kraljeva. Od početka osmog veka pa naredne tri stotine godina doseljivao se sve veći broj Jevreja, naročito trgovaca, bankara i lekara. Ti su se Jevreji nazivali Sefardima.¹ Arapska politika u novoosnovanoj državi je počivala na toleranciji. Više naroda je tamo živelo, pored Arapa i Jevreja, i Berberi, hrišćani, kao i zapadni Goti. Jevreji su imali posebno mesto koje im je obezbeđivala njihova sposobnost za diplomatsku službu, poznavajući više jezika kao i povezanost sa njihovim saplemenicima širom sveta. Takođe su bili aktivni na dvoru, kao lekari, astronomi ili zemljoposednici.² Veoma uspešna jevrejska zajednica je do sredine jedanaestog veka ostvarila vrhunac u proučavanju naučnih i filozofskih tema i u tome joj nije bilo premca među Jevrejima u rasejanju. Godine 1086. brojni Arapi prelaze iz severne Afrike u Španiju kao pomoć svojim saveznicima u suzbijanju hrišćana sa severa. Tada pročinje i progon jevrejskog stanovništva, od strane muslimanskih fanatika, kao i brojni pokušaju da ih preobrate na islam. Nova plemena koja stižu, prvenstveno

---

¹ Za razliku od Aškenaskih Jevreja, koji su poticali iz severo-zapadne Evrope, najviše sa obala Rajne, Sefardi su potomci Jevreja koji su živeli u Španiji i Portugalu pre proterivanja 1492. godine. Razvili su ladino jezik kao svojevrsni judeo-španski jezik. Njihove migracije su bile ka Engleskoj, zapadnoj Evropi i Americi. (Jewish Encyclopedia v.18 2007: 296) Izraz Sefard predstavlja kulturnu i lingvističku odrednicu koja upućuje na posebnu religijsku praksu i zakon.

² Goldberg i Rejner daju zanimljivi primer Hasdaja ibn Šuputa koji je prošao više zanimanja u dvorskoj službi u Kordovi, najpre kao lekar a kasnije i diplomatski savetnik dvojici halifa. Uticao je na razvoj jevrejskog učenjaštva u Kordovi i predvodio grupu pesnika i intelektualaca. (2003: 111)

Almohadi, nastavljaju s progonima, zatvaraju sinagoge i škole i podstiču brojne Jevreje da spas potraže na hrišćanskom severu ili ka Srednjem istoku. Godine 1172. Almohadi potpuno vladaju muslimanskom Španijom sve dok ih vojska pet hrišćanskih vladara nije 1212. godine proterala s Iberijskog poluostrva. Iza njih nije ostao ni jedan Jevrejin a ostali su nastavili pod hrišćanskom vlašću da žive sve do konačnog progona iz Španije 1492. godine. Najčešći uslovi propadanja Jevreja pod muslimanskom vlašću su povezani s ekonomskim propadanjem. Trgovačke puteve preuzimaju italijanski trgovački gradovi.

Sefardski Jevreji koji su stigli u Egipat, nisu trpeli represije. Tu se, krajem 12. veka, pojavljuje i Moše Majmonid, dvorski lekar i najveći učenjak jevrejske zajednice. Ipak, pored Egipta, u ostalim delovima bliskog Istoka jevrejska zajednica je u opadanju i pod raznim pritiscima.

Istorija jevrejskih zajednica u Evropi se mora pratiti kroz lokalne istorije određenih područja zato što su se jevrejske zajednice razvijale s posebnim obeležjima određenog područja, čak su razvijale ponekad i posebnu varijantu maternjeg jezika. Podela u Evropi je pretežno bila na Jevreje Sefarde i Jevreje Aškenaze, i ove dve velike grupacije su se razvijale pod vrlo različitim uslovima.³

Jevrejske zajednice su u Evropi uglavnom zavisile od stavova vladara. Religijski i ekonomski činiooci su najviše uticali. Dok je za katoličku crkvu zelenaštvo bilo prokazano kao greh, bogati Jevreji su davali zajmove zarađene trgovinom. Pored drugih grupacija

---

³ Aškenazi Jevreji potiču iz severo-zapadne Evrope, najviše sa obala Rajne. Izraz identifikuje i predstavlja nemačke Jevreje i Jevreje sa severa Francuske kao i njihove potomke koji su se kasnije naselili u Poljskoj i Litvaniji a tokom dugih perioda migracija i po celom svetu. Aškenazi Jevreji su razvili svoju kulturu i društvene institucije. (Jewish Encyclopedia v.02 2007: 569)

zajmodavaca Jevreji su često imali zaštitnike na dvore koji bi uzimali deo zarade za sebe. Tako ispada da je složeno srednjovekovno ekonomsko i političko ustrojstvo stvorilo sliku Jevrejina zelenaša koji je budio otpor kod hrišćana.

Velike predrasude koje su razvile mase su bile veliki okidači čestih progona jevrejskog stanovništva. Zvanična crkva nije nikada podržava takve stavove, ponekad ih je anatemisala ali ih je u najvećem broju slučajeva, u stvari, prećutno podržavala. Politički trenutak u Bibliji Jevreje osuđuje za Isusovu smrt.⁴ Pričalo se u narodu da Jevreji pred Pashu ubijaju hrišćansku decu, da krađu hleb za pričešće kako bi ga sknavili i sl. Krstaški ratovi koji traju od 11. do 13. veka, kada hrišćani oslobađaju Isusov grob od nevernika, u stvari često bivaju samo povod za proganjanje Jevreja po zapadnoj Evropi. U mestima gde su se lokalni biskupi stavili na stranu progonjenih jevrejska zajednica je opstajala dok su na drugim mestima pokrštavani ili proterivani.

Francuski kralj Filip Avgust 1182. proteruje Jevreje sa svoje zemlje, oduzima im imovinu i otpisuje sve dugove prema njihovoj zajednici. Papa Inokentije III, nekoliko godina kasnije, 1198. donosi restriktivne mere protiv Jevreja i pokreće krstaški rat protiv albinezana. Monaški redovi koje je osnovao, naročito dominikanci, preuzimaju ulogu progonitelja ljudi druge vere.⁵ U Engleskoj velekim porezima vladari povećavaju svoje prihode a 1290. kralj Edvard proteruje sve Jevreje.⁶ Godine 1306. proterivanje se odvija i

---

⁴ U stvari je Novi zavet pisan za rimsku publiku i kao takav nije smeo da optuži Rimljane za smrt Boga, već je odgovornost prebačena na malo buntovno pleme koje nije htelo da prihvati novu veru. Pontije Pilat simbolički pere ruke, iako je kao namesnik predstavljao stvarnu vlast i dozvolio Isusovo ubistvo.

⁵ U Parizu, 1240. godine, oni javno spaljuju Talmud i druge jevrejske svete spise, zato što smatraju da oni kleveću hrišćanstvo.

⁶ Ovaj proglas se ukida tek 1656. Zanimljivo je da postoje podaci o pesmama u kojima se opisuju Jevreji kao zlotvori, a koje su pevane u 15. veku, dvestotine godina nakon što Jevreja nije više bilo u Engleskoj.

u Francuskoj. U Nemačkoj su progoni bili nešto odgođenije, otprilike stotinu godina. Najstrašnji su bili progoni kao reakcija na kugu. Pronosile su se glasine među narodom da su Jevreji zatrovali bunari, pa su Jevreji trpeli strašno nasilje.

Slika Jevrejina, uprkos zaštiti pojedinih vladara i crkvenih vlasti, bila je u srednjem veku formirana prikazujući ih kao bogoubice, gramzivce, đavolove sluge, a glavni razlozi proganjanja su bili posledica društvenog sloma, kuge, ratova, verskog nasilja i ekonomske stagnacije. (Goldberg i Rejner 2003: 121)

Nakon hrišćanskog osvajanja Španije, u njoj je živelo, zajedno s Portugalom, oko dve stotine hiljada Jevreja. Za zajednicu nije bilo mnogo promena jer se život, narednih dvesto godina, odvijao tolerantno i u zajedništvu više naroda. I dalje su Jevreji bili čak i na dvoru i zauzimali su brojne visoke državne funkcije. Netrpeljivost prema Jevrejima je otpočela nakon što su se u borbi za presto stavili na pogrešnu stranu poraženog vladara Pedra Surovog. Novi vladar Anri od Trasadnere je počeo da uništava jevrejska naselja i da ih primorava na konverziju u hrišćanstvo. Usledilo je, narednih nekoliko decenija, masovno prelaženje na hrišćanstvo. Preobraćenici ipak nisu postali dobrodošli već je oko sredine 15. veka i protiv njih pokrenut progon. Kada su se kraljevine Aragon i Kastilja ujedinile, 1479. Jevrejima iz Španije se spremao kraj. Preobraćenici su bili optuživani da se potajno drže svoje vere, što je u mnogim slučajevima bilo istina a i oni iskreni bivši judaisti su predstavljali veliku smetnju zbog svog velikog broja i visokih položaja. Više se Jevreji nisu mogli spasiti prelaženjem u drugu veru. Godine 12492. vladari Ferdinand i Izabela donose edikt o proterivanju svih Jevreja iz Španije, i to u narednih četiri meseca.

Samo pravi *conversos* su mogli da ostanu.⁷ S Iberijskog poluostrva je proterano između sto i stopedeset hiljada ljudi. (Goldberg i Rejner 2003: 124) Mnoge izbeglice su stigle u Italiju. Jedan deo je prešao granicu i stigao u Portugal, gde su nekoliko godina živeli mirno, do ponovnog preobraćivanja kada se skoro celo jevrejsko stanovništvo pokorilo takvoj odluci. Neki od naroda su otišli u Severnu Afriku a dosta je završilo u Turskoj gde je sultan prema njima bio veoma blagonaklon.

PERIOD NASELJAVANJA I IZBEGLIŠTVA

Veliki broj Jevreja je stigao u Osmansko carstvo, gde su kao kvalitetni trgovci bili veoma rado prihvaćeni. Jevrejsko predanje kaže da je sultan Bajazit II, kada je čuo za proterivanje iz Španije, rekao da ne razume vladara koji osiromašuje svoju zemlju (ovim proterivanjem) a obogaćuje tuđu. Takvo predanje govori nam dosta o klimi koja je vladala u Osmanskom carstvu. Pored prestonice Istanbul, i Solun je naselilo mnogo Jevreja, gotovo polovina stanovništva. Na obali Jadranskog i Egejskog mora, kao i u Grčkoj, Bugarskoj i Rumuniji je i pre toga bilo Jevreja. Gradovi koje su Turci osvoji u Srbiji su dobijali i svoje jevrejske trgovce i zanatlije. Oni su se doseljavali iz prednje Azije, Evrope i Italije. (Šlang 2006: 13) Turcima koji nisu bili dobri zanatlije i trgovci, kakvi su bili vojnici su bili potrebni Jevreji a naročito njihovi učeni lekari. Sultan je određivao vrhovnog rabina i davao im pravo da sude između svoji saplemenika. Nakon progona Jevreja iz Mađarske, mnogi su utičište potražili u Beogradu kao i dalje prema

---

⁷ Termin *conversos* je označavao preobraćenika u hrišćanstvo iako je u narodu bio korišćen češći naziv *marani*, svinje.

jugu. Doseljavanje Jevreja iz srednje Evrope podstakli su i pojedinci svojim akcijama. Tako je solunski rabin, Isak Safrati, polovinom 15. veka napisao proglas svojim sunarodnicima u kome ih je pozvao da dođu iz Nemačke i Mađarske, da se ne pate u sredini u kojoj nisu dobrodošli „već da dođu u Tursku, gde će biti dobro primljeni i gde će uživati jednom građansku slobodu.“ Jevrejsko stanovništvo iz Nemačke i ostalih zemalja vremenom su preplavili najbrojniji španski Jevreji i utopili ih u svoju zajednicu. Ignjat Šlang tvrdi u svojoj knjizi da je jedna trećina Jevreja proteranih iz Španije završila na Balkanu.⁸ Španski Jevreji su mahom bili obrazovaniji i kulturniji građani i sobom su donosili visoku kulturu u mladu tursku carevinu. Iseljavanje nije bilo lako. Mnogi su bivali opljačkani a mnogi su završili i kao roblje. Mnogi njihovi sugrađani iz Turske i Španije su izdvajali dosta novaca da ih otkupe. Ipak, oni koji su stigli na svoje odredište su bili srećni jer, po naređenju sultana Bajazita II, pružena im je sva mogućnost za zaradu i normalan život. Doseljeni Jevreji iz Španije su bili obrazovaniji od svojih saplemenika koji su se našli na tlu turske carevine mnogo ranije. Negovali su svoj ladino jezik i običaje, te su tako u narednom periodu počeli da dominiraju na celom Balkanu.

Kada je Sulejman Veličanstveni, godine 1521. osvojio Beograd, s njim su se u grad naselili i sefardski Jevreji. Oni su u Beogradu zatekli već postojeću manju jevrejsku opštinu ali su osnovali svoju i vremenom postali veoma uspešni.

Šesnaesti vek nam ne ostavlja dosta pisanih podataka o beogradskim Jevrejima zato što su ratovi i uništavanja bili česti. Požari su takođe uništavali sve pred sobom. Štamparska tehnika je u Turskoj počela kasnije da se koristi i do kraja 16. veka je bilo

---

⁸ Šlang se u svojoj cifri ne slaže s drugima i tvrdi da je proterano 300.000 ljudi iz Španije.

čak i zabranjeno štampati knjige, a prve dozvole su se odnosile samo na štampanje knjiga na stranim jezicima (a ne na turskom ili arapskom).

Rabin Josif ben Levi u svom delu piše i o Jevrejima iz Beograda. Kako je bio učenjak, mnogi drugi rabini su mu se obraćali s raznim pitanjima, pa tako i oni iz Beograda. Iz njegovog dela se može zaključiti da je Beograd tada imao više rabina i nekoliko opština i sinagoga.⁹

U izvorima iz tog vremena se spominju razni sporovi među jevrejskim stanovništvom, u kojima učestvuju rabini. Spominje se i beogradski požar iz 1560. godine, koji je uništio većinu jevrejskih kuća, kao i kasnije pitanje nadoknade štete.

U Beogradu su tada postojale i aškenaske i sefardske opštine. Različiti mentaliteti, kulturno nasleđe i jezik doveli su do brojnih nesporazuma u čijim sporovima su često posredovali i rabini iz Soluna jer su bili smatrani najvećim autoritetom. U svojoj knjizi *Jevreji u Beogradu*, Ignjat Šlang navodi pisca *Istorije Jevreja u Turskoj*, Rosanesa koji tvrdi da su beogradski Jevreji živeli u blizini Dunava, pored Turskih naselja dok su hrišćani bili na savskom kraju varoši. Bilo je i pojedinih Jevreja, koji su govorili narodni jezik i živeli među hrišćanima. Pri kopanju temelja za narodnu banku u Beogradu, u ulici Cara Lazara, pronađeni su delovi nadgrobnih spomenika i na jednom se moglo pročitati ime Aron Isak Abravanel, koji je bio sin jevrejskog državnika i ministra finansija Don Isaka Abravanela na dvoru španskih vladara i koji je bezuspešno pokušao da učini da se španski edikt o proterivanju Jevreja ukine.

---

⁹ u raspravi o jednom nasledstvu Josif navodi nekoliko imana rabina koji su predstavljali rabinat. Pored imana zainteresovanih stranaka u sporu, navedena su i imena šest beogradskih rabina.

Početak sedamnaestog veka glavni beogradski rabin postaje Juda Lerma, i on čini jevrejsku zajednicu vidljiviju na mapi Balkana, pored onih iz Carigrada i Soluna. Njegovi rukopisi su nestali u požaru 1640. godine ali je poznato da mu je ješiva¹⁰ bila poznata u carevini. Pisao je dosta rasprava kao odgovore na mnoga postavljena mu pitanja. Rabin Lerma piše kako se slaže s jednim sporazumom po kome Jevreji ne smeju biti zakupci poreza (harača) jer kada budu koristili silu i pritiske da sumu nobca naplate, što je neminovno za haračlije, onda će cela jevrejska zajednica biti optužena za nasilje. Lermu nasleđuje rabin Simha Koen, čije je delo Sefer Šemot, štampano u Veneciji. Kniga je bila velikog obima, veoma učena i u njoj pisac nabroja sve izvore koje je koristio. Simha je poticao iz aškenaske porodica ali su ga poštovali i sugrađani sefardskog nasleđa. Sledeći rabin Almosnino je delovao do pred kraj 17. veka, u vrlo ekonomski i kulturno vrlo naprednoj zajednici. Jezik na kome su komunicirali je bio španski ali su skoro svi razumeli hebrejski. Nekoliko rasprava je bilo na španskom a kasnije je taj jezik bio često navođen u delima na drugom jeziku. Trgovina se granala na razne strane, do Dubrovnika, Sarajeva, Ankone, Budima, Mletaka. Dosta Jevreja je tokom naseljavanja samo prolazilo kroz Beograd. Iako su Jevreji imali svoja samoupravna tela, trpeli su razne pritiske i nepravde lokalnih zapovednika. U jevrejskim spisima tog doba nalazi se dosta primera takvih slučajeva. Beograd je kao jedan od centara vojnih operacija bio grad u kome su, u kritičnim momentima, Jevreji osećali burna vremena koja predstoje i gde su mnogi dotadašnji zakoni prestajali da važe. Tako su neka deca odvođena prisilno u janičare a trgovina je usled rekvizicija i zaustavljenih trgovačkih ruta, počela naglo da opada. Kada princ Eugen Savojski, 1688. godine, osvaja Beograd za jevrejsku zajednicu nastupaju

---

¹⁰ Ješiva je jevrejska obrazovna ustanova čiji prvenstvo je proučavanje religioznih spisa, prvenstveno Tore i Talmuda.

teška vremena. Mnogi su pobjegli iz grada a neki su odvedeni u ropstvo, u unutrašnjost Austrije, gde su čekali na otkup. Tokom narednih nekoliko decenija celo područje je bilo nemirno a brojni okršaji su činili život teškim. Beograd je tada više puta menjao vladare. U takvoj borbi između muslimana i hrišćana, Jevreji su gubili polako svoje privilegije. Zato su mnogi još pre ratova napustili područje a oni koji nisu su internirani dublje u Austriju u kojoj su Jevreji živeli u getima. Nakon Karlovačkog mira, 1799. godine, neki od jevrejskog stanovništva se vraćaju u Beograd i ponovo otpočinjaju da se bave zanatom i sitnom trgovinom. Nisu bili u mogućnosti da osnuju veroispovednu opštinu već vode miran i siromašan život bez ikakvog ekonomskog i kulturnog napretka.

RAZVIJANJE ZAJEDNICE

Kada austrijanci ponovo osvajaju Beograd, njihov boravak u gradu će potrajati duže od dvadeset godina (1717-1739). Jevrejsko stanovništvo teško živi, ali uprkos poteškoćama, period mirne vladavine, bez ratova i uništavanja je pružio zajednici mogućnost da se razvija. Ona ima dozvolu samo za mesaru, zbog specifičnog načina ishrane, ali sinagogu nema. Dr. Dragoljub Pavlović, koji je sakupio podatke iz bečke arhive potvrđuje da Jevreji žive u napuštenim kućama a tolerisani su samo zbog deklarativnih državnih principa, dok god plaćaju porez.¹¹ I pored svih teškoća mnogi se i dalje bave trgovinom pa tako braća Kepeš otvaraju pivnicu od koje ipak kasnije odustaju, usled velikih nameta, 1730. godine. Posedujući veliku preduzimljivost, pojedini Jevreji se

---

¹¹ u *Austriska vladavina u severnoj Srbiji (od 1718-1739): po građi iz bečkih arhiva*, Beograd, 1901.

bave i liferovanjem, između ostalog i žita iz Srbije u Italiju. Za velike novce dodeljivani su i monopoli, na primer, za pečenje rakije, izdat na šest godina.

Kada su Turci napustili Beograd, izgleda da su u ugovoru o kapitulaciji spomenuli i prava Jevreja, smatrajući ih svojim štíćenicima. Ta prava ipak nisu poštovana jer austrijanci nisu hteli jevrejskoj zajednici da daju veća prava nego ona koja je ta zajednica u Austriji već imala. Međutim, strogih restrikcija se nije pridržavao glavni administrator grada Beograda, pa su Jevreji najverovatnije imali i sinagogu. (Šlang 2006: 56)

Izgleda da je u to vreme Beograd imao dve jevrejske opštine, aškenasku i sefardsku. Iako je Sefarda ranije bilo mnogo više, oni su zbog rata izbegli mahom u Tursku carevinu, dok su s Austrijancima tzv. nemački Jevreji stigli u većem broju. Između dve opštine bilo je nesuglasica sve dok sefardski rabin Moreno, odlazeći u Palestinu, nije umolio sve pripadnike jevrejske zajednice da prihvate aškenaskog rabina Levija za glavnog rabina. On je bio radin sve do kraja četrdesetih godina 17. veka, i ostao je poznat kao pisac knjige „Ben Avot Halevi“. Vremenom su podizali i škole i sinagoge i život se, uz sve više trgovine, stabilizovao.

Pored svoje kulture, usmeravane religioznim običajima kojih su se strogo pridržavali, beogradski Jevreji su negovali i nekoliko jezika. Pored znanja španskog i nemačkog, oni su svoje žalbe i molbe pisali na srpskom jeziku i na ćirilici. Pored zajedničke nevolje i ponižavanja od strane Austrijanaca, pretpostavlja se da je znanje jezika približavalo Srbe i Jevreje. Kasnije će Turci, po povratku na vlast u Beogradu, da optužuju beogradske Jevreje za pomoć i saradnju sa srpskim buntovnicima.

Godine 1739. potpisivanjem Požarevačkog mira Austrija predaje Beograd Turcima. Sefardska zajednica je dolaskom Turaka ojačana i mogla se neometano razvijati dok

aškenaska polako opada. Trgovina sa Zemunom je mnoge naselila u tom austrijskom pograničnom gradu i već polovinom 18. veka u njemu živi više od sto jevrejskih porodica. U tom periodu je osnovano jevrejsko groblje na Paliluli koje svojom veličinom govori o većem broju Jevreja u gradu, koji su mahom živeli na dunavskoj strani.

Ponovna austrijska okupacija Beograda traje dve godine, 1789-91, sve do svištovskog mira kad turska vojska ponovo preuzima grad. Tokom celog 17. veka jevrejska zajednica u Beogradu trpi, kao i sunarodnici Srbi, posledice rata između velikih sila i često je jevrejsko stanovništvo, kome je zapalo da živi pod vlašću jedne od dve imperije, bežalo i povlačilo se zajedno s onom koja gubi.

Otpočinjanjem srpskog ustanka 1804. godine, cela Srbija ulazi u stanje pripravnosti. Ubrzo je ceo beogradski pašaluk očišćen osim tvrđava Beograda, Šapca i Smedereva. Kada je počela borba za Beograd veći deo Jevreja je prebegao u Zemun i tu prodavao ustanicima žito, oružje i municiju. Nakon 1807. godine dugo je jevrejskom stanovništvu trebalo da ponovo svoju imovinu dovede u red. Uz pomoć rabina koji su stigli iz Sarajeva, narednih deset godina je prošlo u ponovnoj izgradnji i ekonomskom stabilizovanju. Nova buna, pod knezom Milošem, nije dovela do razaranja Beograda a Jaliya je nastavila da se razvija.¹² Pod protektoratom kneza Miloša Jevreji su otvarali i svoje škole i sinagoge. U septembru 1818. godine su svečano obeležili otvaranje škole „Bet hamidraš“ čiju zgradu su podigli braća Azriel. Pod vodstvom rabina Avrama Isaka Parda otvorena je i sinagoga 1819. godine. Svečana povorka bi iz kuća koje su služile kao bogomolje uzela svitke Tore i uz pevanje psalama ih donela u novi hram. Rabin je održao

---

¹² Jaliya je stari naziv dela grada na današnjem Dorćolu nastao od turske reči *yali* – obala. Zauzimao je deo Starog grada do Jevremovca i tvrđavu Kalemegdan.

toplu besedu u kojoj je pomenuo želju za trajnim mirom i blagostanjem u celoj otadžbini. U septembru 1820. na jevrejskom groblju je održana svečanost zakopavanja starih knjiga stradalih tokom ustanka.¹³ Na molbu Izraela Hajima, starog predsednika jevrejske opštine, jedan deo novoosnovane kneževе štamparije, 1937. godine, imao je i odeljak za štampanje jevrejske knjige,.

Knez Miloš je poštovao svoje sugrađane Jevreje a jedan njegov lični poverenik je bio Jevrejin Davičo, sin Izraela Hajima, kome je knez dozvolio liferaciju oružja i municije. Knežev krojač je bio Lazar Levenzon a liferant kapa je bio šeširdžija Tolčinski.

Kapelnik muzike garde kneza Miloša bio je Josif Šlezinger, začetnik srpske građanske muzičke kulture.¹⁴ Šlezinger je na lični zahtev kneza, godine 1831. osnovao u Kragujevcu, kneževoj prestonici, vojni orkestar *Knjaževska banda*. Komponovao je i aranžirao scensku muziku, marševe, orkestarske sastave. Često je osnove svojih dela izvodio iz duha srpskih narodnih pesama. Njegovo ime, kao začetnika muzičkog života u Srbiji je u stvari bilo tako popularno da su ljudi dugo vremena svakog profesionalnog muzičara zvali Šlezinger.

Godine 1835. jevrejskog stanovništva je bilo više od 2000. Većina su bili Sefardi, siromašni ljudi koji su obnavljali svoje trgovačke veze sa sunarodnicima u susednim državama, najviše s gradovima Solunom, Sofijom, Sarajevom pa i Bečom. Većina su bili siromasi dok je samo nekolicina uspela da se izdigne od ostalih.

---

¹³ Jevreji, koji imaju i naziv „narod knjige“ neguju kult knjiga i sahranjuju ih kada su stare ili oštećene. Pogotovo prema svetim knjigama kao što je Tora i drugi molitvenici se ophode kao prema ljudima.

¹⁴ Josif šlezinger (Sombor, Habzburška monarhija 1794 - Beograd, Kneževina Srbija 1870)

Otpor prema trgovcima jevrejskog porekla je, kao i u drugim delovima Evrope, na mahove bio veoma velik. Nakon mnogih žalbi doneta je uredba koja je branila Jevrejima život u unutrašnjosti Srbije, kao i posedovanje nepokretnosti. Krajem 1846. kada je naređenje izdato, Jevreji iz Smedereva morali su da prodaju svoju imovinu i da se nasele u Beograd. Veliki deo jevrejske zajednice u Srbiji, koja je brojala otprilike 2000 ljudi, je napustio Srbiju i otišao u druge krajeve u potrazi za neometanim radom.¹⁵ Kada se Miloš Obrenović vratio u Srbiju 1859. u skupštini se usprotivio ovom zakonu: „Želim izjednačiti slobodu i blagostanje na sve stanovništvo ove zemlje, bez razlike vere i narodnosti i da se sva naređenja koja nisu u skladu s tim načelima i mojom željom ponište. Zakon ima odrediti, da se svaki stanovnik ove zemlje *bez razlike vere i narodnosti* može nastaniti gde želi i da se može zanimati zanatom i trgovinom kako hoće“.

Ipak, kada je naredne godine Miloš umro, naređeno je da se protera 60 jevrejskih porodica iz unutrašnjosti Srbije. Iako knez Mihailo nije bio takvog stava, srpska vlada na čelu s Garašanimom nije htela da odstupi od odluke. Jevrejsko udruženje iz Pariza, Alliance Israelite Universelle, je u nekoliko evropskih zemalja uputilo pritužbe pa je čak i engleski parlament uputio demarš srpskoj vladi da se ovakva diskriminatorna naredba ukloni. Nakon pritisaka engleske vlade ovo naređenje je povučeno. Narednih godina zabeleženo je više napada na Jevreje kao i jedno nasilno pokrštavanje.¹⁶ Ovo stanje najviše je pogađalo sefardske Jevreje zbog njihovog ranijeg podaništva turskom carstvu.

---

¹⁵ Odlazili su u Palestinu, Peštu, Beč, ili čak i dalje u Pariz i London.

¹⁶ Ovako opisuje položaj Jevreja jedan njihov šabački sunarodnik. Pismo je upućeno nemačkom jevrejskom časopisu „Hamagid“: „Naše žalosno stanje u Srbiji dovoljno je poznato, mada se mi ne tužimo u javnosti, kao što to često čine Jevreji u Rumuniji. Vesti o našoj bedi koje dopiru do opšteg saznanja ne izlaze iz naše sredine, već iz drugih

KULTURA BEOGRADSKIH JEVREJA U 18. VEKU

Iako su političke prilike bile prilično nepovoljne po beogradske Jevreje, njihova kultura se unekoliko drugačije razvijala. Štampanje jevrejske knjige pri štampariji koju je osnovao knez Miloš je bilo aktivno. Odsek jevrejske knjige u štampariji je bio pod upravom Jakova Šaloma Kalderona. Prva knjiga koja je štampana je bila molitvenik pod nazivom „Tikun Hacot“, nakon nje, iste godine izašle su i „Imre Bina“, knjiga moralnih saveta na španskom jeziku kao i knjiga slične sadržine, samo na hebrejskom, „Ševet Mišor“. Godine 1838. izašla je knjiga liturgijskih pesama „Zemirot Jisrael“.

U istoj štampariji je 1939. godine rabin Juda Alkalaj iz Zemuna izdao knjigu „Darhe Noam“, gramatiku hebrejskog jezika izdatu na španskom. U njoj on poziva Jevreje na ponovno naseljavanje u Palestini kao zemlji predaka. Rabin Alkakaj je jedan od začetnika protocionizma. Njegove ideje o Erec Izraelu, zemlji Izraela, su bile nadahnute idejama nacionalnog oslobođenja, posebno grčkim ustankom. Njegova zasebna knjiga „Šelom Jerušalajim“ opisuje teške uslove u kojima Jevreji u Evropi žive i njihovu pravnu obespravljenost. Zauzima se za otkup zemlje u Palestini u kojoj će Jevreji živeti kao

---

krugova. Koraci koje je Aliansa preduzela u našu korist nisu bili najpodesniji i zato nije postignut željeni uspeh. Ako ipak istupam danas sa kratkim izveštajem iz naše zemlje, ja kao rođeni srpski Jevrejin činim to iz ubećenja da će se naš položaj uskoro popraviti.

Ovih dana izdala je Vlada naređenje, da se i Jevreji imaju regrutovati u vojsku kao i svaki rođeni Srbin. Braća Jevreji primili su ovu naredbu sa zadovoljstvom i radošću, jer oni iskreno žele da im se da prilika da mogu dokazati svoju požrtvovanost za svoju otadžbinu i delima. Ova vest dala je mnogima povod, da se nadaju skorij ravnopravnosti u zemlji, što je svakako želiti. Za sada nije još ništa poznato o takvoj nameri Vlade. Opšte je verovanje među nama, da se Božje providenje okrenulo na naše dobro, jer koliko je tužna sudbina onoga, koji voli svoju otadžbinu svim srcem a okolina i zemaljski zakon ga smatraju za bespravnog tuđinca!

Mi se čvrsto nadamo, da će Vlada, u punom razumevanju naših osećaja, uvideti potrebu da i nas jednom uvrsti u red punopravnih građana pred zakonom i otadžbinom.
U sadašnjim brigama ta je nada jedina naša uteha."“

zemljičarima.¹⁷ Rabin Alkalaj je takođe imao bogatu prepisku s uticajnim jevrejskim ličnostima i objavljivao je još knjiga i brošura kao što su: „Goral Lašem“, „Petah kehuda šel Mahat“, i dr. Bio je dvadeset godina rabin u Beču i nakon smrti, 1902., sahranjen je na jevrejskom groblju u Beogradu a njegov sin je poklonio biblioteku od stotinjak knjiga jevrejskoj biblioteci. Inače, jevrejska biblioteka koja pripada Savezu jevrejskih opština u Srbiji, u svome fondu poseduje oko 7.000 knjiga s jevrejskom tematikom. Stare i retke knjige su izdvojene iz biblioteke i predate jevrejskom muzeju na čuvanje.

Štamparija je godišnje izdavala po nekoliko knjiga, najviše tumačenja iz jevrejske književnosti, školskih knjiga, gramatika, molitvenika. One su delom bile na hebrejskom, delom na španskom (ladino) jeziku. S obzirom na dosta knjiga na hebrejskom jeziku, s religijskom tematikom, pretpostavlja se da se jevrejska zajednica veoma strogo držala svojih verskih propisa i kulture.

U školama se učila jevrejska književnost na španskom jeziku. Za niže razrede su bili odgovorni pomoćni učitelji a više razrede su vodili rabini. Devojčice nisu pohađale školu a neke su bile podučavane u krugu porodice.

Sefardska opština je polovinom 19. veka otvorila školu u Solunskoj ulici, a pored škole tu je bila i kancelarija rabina i opštine, biblioteka i prostorije za sastanke.

Šezdesetih godina 19. veka Dorćol nije više bio trgovački kraj jer su se Turci masovno iseljavali a trgovina se pomerila više ka varoši.

---

¹⁷ Ovim idejama je rabin Alkalaj zasigurno uticao na Teodora Hercla, kasnijeg vođu cionizma. Herclovi su poreklom iz Zemuna odakle je rabin Alkalaj upućivao svoje knjige celom jevrejskom svetu.

Jevrejski kvart, na donjem delu Dorćola, oko ulice Jevrejske, koja do danas nije promenila naziv, bio je sličan turskom a ulice su, pored stambenih delova, bile prošarane i trgovinama, magacinima i radnjama sa sitnom robom. Kao i u drugim jevrejskim kvartovima u Evropi, danju su ulice bile ispunjene raznim zvucima, ljudi su se na njima družili u velikom broju a deca su se napolju igrala. Danju je sve bilo bučno a noću tiho.

BIBLIOGRAFIJA

BARIŠIĆ, Srđan. „Jevreji u Beogradu.“ *Religija i tolerancija : časopis Centra za empirijska istraživanja religije*. Br. 5 (2006): str. 71-83.

GOLDBERG, Dejvid Dž. i REJNER, Džon. *Jevreji – istorija i religija*. Beograd: CLIO, 2003.

LEBL, Ženi. *Do “konačnog rešenja” : Jevreji u Beogradu : 1521-1942*. Beograd: Čigoja štampa, 2001.

SKOLNIK, Fred i Michael BERENBAUM. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Macmillan Reference USA, 2007.

ŠLANG, Ignjat. *Jevreji u Beogradu*. Beograd: Štamparija M. Karića [hiCAD], 1926 [2006].